

قسمت سوم

سیری در نخستین

روزنامه‌های ایران

در دو شماره گذشته از مجله وزین و سودمند بررسی‌های تاریخی از روزنامه‌های دولتی که در عهد ناصرالدین شاه منتشر می‌شد بطور خیلی مختصر بحث کردید.

روزنامه‌های دولتی که در عهد مظفرالدین شاه منتشر می‌شد یا دنباله روزنامه‌های عهد ناصری بود یا تقلیدی از آنها و در بیداری افکار همان قدر اثر داشت که جراید عهد ناصری. مهمترین آنها عبارتست از:

روزنامه شرافت
روزنامه حیث کاغذ و خط
وزیباتی و هنر نفیس ترین جراید دوران قاجاریه است. شماره اول آن در ماه صفر سال ۱۳۱۴

نگارگر

دکتر محمد اسماعیل رضوانی

هجری قمری منتشر شده و شماره آخرش در صفر ۱۳۲۰ انتشار یافته یعنی مدت انتشار آن شش سال طول کشیده و مجموعاً ۶۵ شماره منتشر شده است.

روزنامه شرافت بتقلید روزنامه شرف که ذکر آن گذشت منتشر شده و اختصاص بشرح حال بزرگان ایران و جهان داشته است و شرح حال هر بزرگی که آمده تصویر او نیز بقلم مصورالملک با هنر سیاه قلم چاپ شده است برای وقوف بر هنر خطاطی و نقاشی در عهد مظفری بهتر از این روزنامه سندی در دست نیست. مورخ نیز با در دست داشتن این روزنامه بشرح حال و تصویر تعداد زیادی از رجال آن زمان دسترسی پیدا می کند. (عکس شماره ۱)

روزنامه ایران
سلطانی

در شماره قبل مجله بررسی های تاریخی ص ۱۷۳ تصویری از روزنامه ایران سلطانی آمده است. این روزنامه دنباله روزنامه ایران است با این تفاوت که از نظر ظاهر تغییر یافته و به روزنامه های زمان ما شبیه تر شده است.

هر شماره ای چهار صفحه و هر صفحه ای سه ستون و یک پاورقی دارد و در سال ۱۳۲۱ هجری قمری انتشار آن آغاز گردیده و از ۲۸ شعبان ۱۳۲۳ کلمه سلطانی حذف شده و باز بنام ایران انتشار یافته است. روزنامه وقایع اتفاقیه، دولت علیه ایران، ایران، ایران سلطانی و سپس ایران همه یک روزنامه اند.

روزنامه هائیکه تا کنون ذکر کردیم همه هفتگی بوده اند نخستین روزنامه ای که بطور روزانه انتشار یافته روزنامه خلاصه الحوادث است که اولین شماره آن روز دوشنبه چهاردهم جمادی الاخر ۱۳۱۶ هجری قمری منتشر شده و مدت پنجسال دوام یافته و تمام روزهای هفته باستثنای یکشنبه و جمعه منتشر میشده است و مشتمل بوده بر اخبار تلگرافی خارجی که توسط خبیر گزارری ویتربرای انتشار در هند و دیگر روزنامه ها مخابره میشده است. قسمتی از مقدمه شماره اول آن بعنوان نمونه نقل میشود :

پرو مشكاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرو مشكاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرو مشكاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرو مشكاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرو مشكاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرو مشكاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

«امروز روزی نیست که مردم با چشم و گوش بسته آسوده و خاموش نشسته غفلت و هوشیاری و خواب و بیداری و عقل و جهل و باخبری و بی خبری را یکسان تصور نمایند و وسیله ای برای این آگاهی جز روزنامه جات عالم نیست و از طرف دیگر مشتری روزنامه جات عمده شدن برای همه کس مقدور نمیباشد و گذشته از این، روزنامه جات تا بدست شخص می رسد مطالب عمده و مفید آن غالباً کهنه است لذا اداره انطباعات ایران محض خدمت بعموم ابناء وطن عزیز خود این جریده مختصر یومیه را که حاوی خلاصه اخبار مهمه یومیه تمام عالم و هم مختصری از وقایع عمده داخله مملکت میباشد به عنایت و یاری الله و توجهات خاطر خطیر همایون شاهنشاه جهان پناه خلدالله سلطانه احدات و ایجاد نمود. (عکس شماره ۲)

نحوه توزیع روزنامه و دریافت بهای آنها
مهمترین روزنامه های دولتی در عهد ناصری و مظفری همین هائی بود که ذکر شد. این روزنامه ها از طرف دولت جهت حکمرانان ایالات و ولایات ارسال میشد و حکام موظف بودند که آنها را به اشخاص بزرگ و برجسته بقبولانند و بهای آنها دریافت و بمرکز ارسال دارند و این یکی از وظایف مهم و احیاناً دشوار حکام محسوب می شد زیرا اکثر رجال به خرید آن رغبت نشان نمی دادند و گاهی بر سیل شوخی باین روزنامه ها زورنامه می گفتند.

این نحوه توزیع که حکام و بزرگان در خرید آن یکنوع اجبار داشته اند باعث می شد که یکنوع توفیق جبری نیز برای بالا رفتن سطح معلوماتشان نصیب آنان گردد و معذک نباید پنداشت که این روزنامه ها با همه طول و تفصیل اثری مهم و شدید داشته اند اینها نرم نرمک سطح اطلاعات عمومی را بالا میبردند و روزنه های تنگ و طولانی از دنیای خارج آنها فقط بر روی شاهزادگان و اعیان و حکام می گشوده اند.

روزنامه هائی که تأثیری شدید در بیداری افکار داشت
روزنامه های غیر دولتی روزنامه های غیر دولتی بود. اینها نیز در دسته بودند عهد ناصری و مظفری
دسته ای که در داخل منتشر می شدند و روزنامه هائی که

در خارج انتشار می یافتند. روزنامه های داخلی در بیداری افکار اثری بیش از روزنامه های دولتی نداشتند زیرا دارندگان آنها در کار خود آزاد نبودند اما روزنامه هائیکه در خارج از ایران انتشار می یافت ساعتی واری درخشید و زوایای تاریک مغزها را روشن می کرد. مدیران آن که از دسترس اولیای امور دور بودند مثل رعد می غریبند و مثل برق روشنی می بخشیدند. این روزنامه ها گاهی پنهان وزمانی آشکار وارد کشور می شد و دست بدست و دیار بدیار می گشت و خفتگان وادی بیخبری را از خواب غفلت برمی انگیزخت مادر اینجا ابتدا به ذکر روزنامه های داخلی می پردازیم و سپس از روزنامه های خارجی یاد می کنیم.

این روزنامه که در تبریز منتشر می شده و اولین شماره آن اول شوال ۱۳۱۱ هجری قمری انتشار یافته است و وابسته بدربار ولیعهد مظفرالدین میرزا بوده و مدیرش در آغاز محمد ندیم - باشی مدیر مدرسه مظفری تبریز بوده مدتی هم تحت نظر اقبال الکتاب اداره شده و سرانجام به مدیری عدل الملک منتشر گردیده است در صفحه اول شماره اول سال اول چنین نوشته شده است :

روزنامه
ناصری

« مقصود کلی از طبع و نشر آن انتشار برخی مطالب مربوطه به علوم و تمدن و تجارت است که اطلاع بر آنها موجب نتایج حسنه خواهد بود ».

اهمیت این روزنامه در بیداری افکار کمتر از روزنامه های دولتی تهران و حتی روزنامه های ملی داخلی نبوده است بخصوص برای محققینی که در سیر آزادی در ایران مطالعه می کنند بسیار سودمند است. (عکس شماره ۳)

اولین شماره این روزنامه پنجشنبه یازدهم ماه رجب ۱۳۱۴ هجری قمری اولین سال پادشاهی مظفرالدین شاه و آخرین شماره اش پنجشنبه ۲۹ ماه محرم ۱۳۲۵ اولین سال پادشاهی محمدعلیشاه انتشار یافته است و مجموعاً ۴۳ شماره منتشر شده و صاحب امتیاز آن مرحوم محمد حسنخان ذکاء الملک فروغی بوده است. بر تمام جراید ملی از (۸)

روزنامه
تربیت

نظر نفاست وزیمائی خط و کاغذ امتیاز دارد. از حیث مقالات علمی هم وزین ترین روزنامه هاست هفتۀ ای یک شماره منتشر می شده و تمام مقالات آن علمی و تربیتی بوده است. اخبار در آن درج نمی شد مگر اخبار اختراعات و اکتشافات. در اولین شماره آن اعلانی صادر شده که: «هر کس حرفی سودمند داشته باشد بواسطه این جریده میتواند بگوید و در راه حب وطن کامی و راهی پوید».

از جمله مقالات سال اول آن اختراع فن طبع بوده است و رساله مفتاح العلوم نیرالملک، شرح حال پاستور و بالاخره مطالبی را جمع بعمل پیشرفت فرنگیها یا بقول خود روزنامه «فرنگ چه شد که اینطور ظریف و قشنگ شد بسحر سحره یا کرامت برره».

این روزنامه محققاً در بالابردن سطح اطلاعات عمومی مردم سهمی بسزا داشته است (عکس شماره ۴)

روزنامه ادب این روزنامه از سال ۱۳۱۶ هجری قمری بمدریت مرحوم ادیب الممالک فراهانی سخنور بزرگ قرن اخیر ابتدا در تبریز و سپس در مشهد و تهران انتشار یافته شرح این روزنامه در تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت و تاریخ جراید و مجلات ایران تألیف صدر هاشمی و در مقدمه ای که بردیوان مرحوم ادیب الممالک نگاشته شده و نیز در شماره ۲۰ سال دوم دوره جدید کاوه داده شده است. در میان این چهار نوشته مقدمه دیوان ادیب را که بقلم مرحوم وحید دستگردی میباشد ترجیح داده و عین آنرا با حذف مطالب غیر لازم در این جا میآوریم:

«در ۱۳۱۶ که مدرسه لقمانیه در تبریز باز شد ادیب الممالک نایب رئیس مدرسه گردید. در همان سال روزنامه ادب را در تبریز با خط نستعلیق انتشار میداده بعد از مدتی انقطاع با خط نسخ انتشار داده از این قسمت نسخ که مصور بود دو نسخه منتشر شده روزنامه اش توقیف گردید و ادیب هم عازم تهران شد لیکن در منزل گاه اول از اسب بزمین خورده دستش شکست. پس از بهبودی دو باره یک نمره روزنامه ادب را منتشر ساخت .... نسخه سوم روزنامه ادب

مصورمقارن با ۱۵ شعبان ۱۳۱۷ است در اوایل سال ۱۳۱۸ از تبریز به قفقاز رفت و از آنجا به خوارزم سفر کرده چندی در نزد پسر محمد امین خان خان خویوه بسر برده و از آن جا بمشهد مقدس رفته و از چهاردهم رمضان ۱۳۱۸ تا شوال ۱۳۲۰ روزنامه را در مشهد انتشار داده .

مرحوم ادیب در سال ۱۳۲۱ به تهران آمد و در زمان مظفرالدینشاه به انتشار ادب در تهران پرداخت. شماره اول روز ۲۷ رجب (عی-دمبعث) ۱۳۲۱ منتشر شده است روزنامه ادب حاوی مقالات علمی و ادبی و اخبار داخلی و خارجی است برای نمونه قسمتی از یک مقاله از شماره سی و دوم سال سوم منتشر در ۲۲ رمضان سال ۱۳۲۲ نقل میشود :

د خرافات اهل اروپ - بر صاحبان درایت پوشیده نماناد که اروپائیان کلیه اوهام و خرافات را بسکنه مشرق نسبت داده و خود را از عقاید فاسد و همیه بری میدانند دانایان ساحت مشرق نیز بواسطه بیخبری از ظنون و عقاید ایشان این معنی را مسلم داشته و یقین کرده اند که این حجابهای تیره و تار فقط پرده ابعار مردم شرق است و در فضای ممالک غربیه ابداً اینگونه حجب پرتوافکن نشود . . . اینک شرحی از اوهام و تصورات باطله اهل اروپا را ذیلانقل کرده و ضمناً از برادران آسیائی خود خواهش میکنیم که نادانی دیگران را سرمایه دانش خود ندانسته در پی آن باشند که از طرق دیگر خود را بر قیام غربی برسانند :

در ترجمه یکی از اشعار انگلیسی که محل اعتنای ذوات محترم ایشان است چنین بنظر رسیده است که چون مولود رز و دوشنبه بدنیا آید مدت العمر خندان و گشاده رو باشد و چون در سه شنبه متولد شود همواره بانعمت و برکت زیست کند و چون در چهارشنبه بزاید خوشخوی و نیک اخلاق بود .

اهالی داینمارک در تولد اطفال حالات قمر را دخیل تقدیرات الهی شمرند چنانکه گویند اگر در حین ولادت طفل نور ماه بزاید بود در پی این فرزند کودکی از جنس او باز آید و اگر روشنی قمر مایل بنقصان باشد مادرش دیگر به جنس وی آستن نشود و نیز پندارند اگر در وقت زادن طفل ماه در حوضیض

پرو مشكاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرو مشكاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرو مشكاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرو مشكاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

باشد طفل بیمارهاش پیش از سن رشد بمیرد و اگر در سال کبیسه متولد شود با مادرش در یکسال بمیرد و عقیده ایشان هم بر این است که کودکان را قبل از غسل تعمید خطر جانی بسیار است و چون تعمید یافت از آن اخطار نجات یابد و گمان کرده اند که اگر دندان طفل ابتدا از طرف بالا آید بکودکی خواهد مرده. (عکس شماره ۵)

روزنامه‌های خارج از کشور

روزنامه اختر
قدیم ترین روزنامه ملی است که در خارج از ایران انتشار یافته شماره اول آن روز پنجشنبه ۱۶ ذیحجه ۱۲۹۲ قمری در اسلامبول منتشر شده و در میان جرایدی که در خارج چاپ میشده و در بیداری افکار مؤثر بوده مقام پیش کسوتی دارد. سر مقاله شماره اول آن چنین آغاز میشود :

«روزنامه و گازت روشنائی بخش آفاق مدنیت است و کمال الجواهر آفاق ترقی ملک و ملت فلک دانش را ماهی است تابان، آسمان هنر را مهری است در خشان، راستی جویان را مجموعه لطائف آثار است آگاهی خواهان را جریده خلاصه افکار تقویم و قایع گذشته و حال است، امنیت افزای سلامت زمان استقبال گازت که به نیت پاک در خدمت قومی کوشد آن گروه بختیارترین مردم خواهد بود و بدین وسیلت گوی نیکنامی را در کوی انسانیت تواند بود گازت که بر استکاری و استقامت باشد جلیس ظریفان پاک ضمیر است و انیس ادیبان آگاه و خیر، ندیمی است بی مزاحمت مصاحبی است بی نفاق مخبری است بی غرض خادمی است با ارادت محرمی است بی خیانت همدمی است بی ریا ریفقی است صدیق ناصحی است مشفق تاریخی است ناطق . . . لاجرم دارالسلطنه اسلامبول که امروز به نیک بختی پایتخت یک دولت بزرگ اسلام است و چشم و چراغ ممالک متمدنه طوائف انام در این مرزوبوم که مجمع بحرین معارف و علوم است به السنه چند و لغت‌های گوناگون گازتها و روزنامه‌ها طبع و نشر شده و اهل آن لسانها از مطالعه آنها حصه مند

میباشند . . . . . روانیست که درهمچنان پایتخت معظم اقلایک روزنامه فارسی نباشد که هم فارسی دانان دراین ممالک نتیجه را ازوقایع و اخبار جهان واز آنچه بکار احتیاجات حالیه می آید بزبان شیرین و دلنشین آگاهی دهد و هم واسطه مزید روابط مناسبات ملل عظیمه شرقستان که امروز مارا لازمتر از آن چیزی نیست بوده باشد و بدین وسیلت اسباب پیشرفت هر گونه اتحادات مطلوبه و ترقیات سوریه و مملوئیه در اقطار مشرق زمین فراهم گردد و نیز بدین وسیلت نتایج حسنه بسیاری که بمناسبت مقام و سخن منکشف خواهد گردید حاصل آید . . . . .»

روزنامه اختر مورداعتنای کامل بزرگان عصر بوده و از روزنامه های بسیار وزین بشمار میرفته است . این روزنامه لا اقل ۲۳ سال منتشر شده است . مرحوم براون که مدت انتشارش را بیست سال دانسته و مرحوم صدر هاشمی ۲۲ سال هر دو اشتباه کرده اند این روزنامه در طول ۲۳ سال از نظر قطع و شکل تغییرات زیادی یافته است . (عکس شماره ۶)

روزنامه کوبنده ترین و پر صداترین روزنامه ای که در عهد ناصری در خارج از قانون ایران انتشار یافته روزنامه قانون است این روزنامه در لندن پایتخت انگلستان منتشر شده . در روزنامه صور اسرافیل درباره آن چنین قضاوت شده است : « جریده قانون جناب پرنس ملکم خان بی ای بیماران و خستگان مرض جهل و بی خبری حکم نوش دارو داشت و مرده های چند هزار ساله را از گورهای غفلت و نادانی بر می انگیزخت ،^۱ آقای تقی زاده نیز درباره نوشته های ملکم چنین گفته است « نوشته های او مؤثرترین کتب و مقالات بود .^۲»

درباره شرح حال مدیر این روزنامه یعنی ملکم خان ناظم الدوله تا کنون چند اثر مفید برشته نگارش در آمده است یکی مقدمه ای که آقای محیط طباطبائی بر جلد اول از کتاب « مجموعه آثار میرزا ملکم خان ، نگاشته ، دوم شرح طولانی و بسیار مفیدی که آقای دکتر فریدون آدمیت در کتاب « فکر آزادی » بیان کرده و قریب به ۹۰ صفحه از کتاب مذکور را بشرح حال او

۱- روزنامه صور اسرافیل شماره ۵ صفحه ۸

۲- خطابه آقای تقی زاده در باشگاه مهرگان ص ۴۰

اختصاص داده است سومی شرحی است که در کتاب «سیاستگران دوره قاجار» نگاشته خان ملک ساسانی آمده. در کتاب عصر بیخبری نیز شمه‌ای از شرح حال او آمده است. بهر حال خلاصه‌ای از زندگانی او چنین است: در سال ۱۲۴۹ (سال مرگ عباس میرزا نایب‌السلطنه) در اصفهان متولد شده پدرش میرزا یعقوب از ارامنه جلفای اصفهان بوده که مسلمان شده یا لاقول دعوی مسلمان می کرده است. در ده سالگی برای تحصیل بفرانسه رفته و در نوزده سالگی به ایران مراجعت نموده. در ۲۴ سالگی که جنگ ایران و انگلیس بر سر هرات رخ داده همراه فرخ‌خان امین‌الملک برای مذاکرات صلح به پاریس رفته است. در بازگشت به ایران اولین سیم تلگراف را بین کاخ گلستان و باغ لاله زار ایجاد نموده زیرا وی قسمتی از تحصیلات خود را در مدرسه عالی پلی‌تکنیک پاریس انجام داده به این ترتیب نام خود را برای همیشه در تاریخ ارتباطات تلفن و تلگراف ایران ثبت و ضبط کرده است. درسی و یکسالگی بواسطه تأسیس فراهوشخانه از ایران تبعید گردیده و به اسلامبول رفته است در آن جا بواسطت میرزا حسین‌خان سپهسالار مورد عفو قرار گرفت و مستشار سفارت ایران در اسلامبول شد و تا ۳۹ سالگی در همین سمت ماند. در ۴۱ سالگی سفیر ایران در لندن گردید تا مقدمات پذیرائی ناصرالدین‌شاه را که اولین مسافرت خود را می‌خواست انجام دهد فراهم سازد وی مدت شش سال در این سمت ماند. در سال ۱۳۰۶ در سفر بعدی ناصرالدین‌شاه به اروپا امتیازنامه لاتار را در ایران از شاه گرفت. وی می‌خواست در ایران همان کار را بکند که اکنون بخت آزمائی ملی انجام می‌دهد اما پس از بازگشت شاه به تهران به تحریک اتابک امین‌السلطان امتیاز او بعنوان اینسکه خلاف شرع است لغو گردید در نتیجه ملکم سخت بر آشفته و روزنامه قانون را انتشار داد.

تعداد شماره‌هایی که منتشر شده بسیار کم است. در قاریخ جراید و مجلات ایران نوشته شده: «روزنامه قانون در چهار صفحه بقطع وزیری با چاپ سربی مجموعاً بیست و چهار شماره منتشر شده». آقای محیط طباطبائی در مجموعه‌ای که از آثار میرزا ملکم‌خان بچاپ رسانده و آقای دکتر فریدون آدمیت در کتاب

فکر آزادی تعداد شماره‌ها را ۲۱ ذکر کرده اند^۱ بهر حال در ابتدای انقلاب مشروطیت ۲۴ شماره آن بهمان صورت اصلی کایشه شده منتشر گردیده است. از اختصاصات روزنامه قانون این است که با قلمی بسیار ساده و عوام فهم نوشته می شده در نتیجه هر کس به خواندن آن رغبت می کرده است در آن دوره که مغلق نویسی رواج داشته و هر نویسنده ای سعی می کرده کلام خود را آرایش دهد نوشته ای ساده و بی قید و روان فوق العاده مطلوب عامه قرار می گرفته است برای اینکه نمونه ای از نوشته های او بدست دهیم قسمتی از سرمقاله شماره اول را در این جا می آوریم:

«هیچکس در ایران مالک هیچ چیز نیست زیرا که قانون نیست حاکم تعیین می کنیم بدون قانون حقوق دولت را می فروشیم بدون قانون بندگان خدا را حبس می کنیم بدون قانون خزانه می بخشیم بدون قانون شکم پاره می کنیم بدون قانون. در هند در پاریس در قنلیس در مصر در اسلامبول حتی در میان تر کمن هر کس میداند که حقوق و وظایف او چیست در ایران احدی نیست که بداند تقصیر چیست و خدمت کدام... هیچ امیر و شاهزاده ای نیست که از شرط زندگی خود بقدر غلامان سفرای خارجه اطمینان داشته باشد حتی برادران و پسرهای شاه نمی دانند فردا صبح بمراق عرب مخفی خواهند شد یا به مملکت روس فرار خواهند کرده.»

جای شگفتی است که شماره های آن تاریخ ندارد. طبق آنچه که در کتاب فکر آزادی صفحه ۱۱۰ نوشته شده اولین شماره قانون در اول رجب ۱۳۰۷ انتشار یافته است.

ملکم پس از انتشار این روزنامه دیگر مورد مهر ناصرالدین شاه قرار نگرفت و از کارها رانده شد و مدت ده سال در حال معزولی بسربرد در سال ۱۳۱۶ در زمان پادشاهی مظفرالدین شاه سفیر کبیر ایران در ایتالیا شد و ده سال نیز در این سمت زیست در سال ۱۳۲۶ که به سن ۷۷ سالگی رسیده بود و سه سال از انقلاب مشروطیت ایران گذشته بود در پاریس بدرود جهان گفت وی

۱- مجموعه آثار میرزا ملکم خان صفحه ۵- فکر آزادی ص ۱۱۰.

با اینکه نقاط ضعف بسیار دارد از رجال روشنفکر و از بزرگان عهد ناصری بود، روشنفکری که در روشن ساختن مردم و بخصوص رجال دربار لحظه‌ای فارغ نه‌نشست فارسی را خیلی شیرین و روان می‌نوشت ادبائی که در تطور و تحول نثر فارسی مطالعه می‌کنند از مطالعه آثار او بی‌نیاز نیستند شیوه نگارش او بعدها مورد تقلید سایر نویسندگان قرار گرفته و در تبدیل نثر مغلق و پیچیده قدما به نثر ساده کنونی بی‌تأثیر نبوده است. (عکس شماره ۷)

روزنامه شماره اول این روزنامه روز دهم جمادی الثانی ۱۳۱۱
 حبل‌المتین هجری قمری (۱۸۹۳ میلادی) در کلکته! انتشار یافته و قریب به چهل سال انتشار آن ادامه داشته و در این مدت طولانی بارها گرفتار تعطیل و توقیف شده است. حبل‌المتین پس از درج مقاله اساسی عبارت از وقایع و حوادث ایران بتفصیل و کشورهای مصر و عراق و عثمانی و غیره و ترجمه تلگرافات خارجی و مقالات مختلف میباشد.^۱

در شماره ۲۷ روزنامه اختر صفحه ۲۶ سال بیستم سه شنبه ۸ رجب ۱۳۱۱
 خبر انتشار آن چنین آمده است:

«این هفته از پوست هندوستان کاغذی به انضمام نسخه دوم روزنامه حبل‌المتین که بلغت فارسی و پیامضای جلال‌الدین الحسنی در کلکته زینت افزای عالم مطبوعات اسلامی شده بعنوان مبادله به اداره رسید... مقاله‌ای بسیار خوب و مفصل در منافع جراید نگاشته به آواز بلند هموطنان خود را بشا همراه ترقی و تمدن دعوت مینماید امید داریم که نفس ایشان کارگر آید.»

مرحوم ادوارد براون می‌نویسد: «این نشریه قدیمی ترین روزنامه (مجله) مرتب فارسی است که هنوز هم انتشار مییابد و دارای موقعیت مهمی بخصوص در میان افراد تحصیل کرده و در محافل مذهبی میباشد و صاحب نفوذ و مقام ممتازی در بین طبقات مذکور است قسمتی از حبل‌المتین همیشه بمواضع مذهبی اختصاص دارد و قهرمان اتحاد اسلامی بشمار میرود.»^۲

۱ - تاریخ جراید و مجلات ایران جلد ۲ ص ۲۰۱

۲ - تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران ص ۲۳۴

مرحوم کسروی اینگونه اظهار عقیده میکند: «این نامه هفتگی از همه روزنامه های آن زمان بزرگتر و بنامتر می بود و در هندوستان چاپ شده و آزادی برای سخن راندن می داشت یکی از چیزهاییکه مایه رواج آن گردید این بود که حاج زین العابدین تقیوف پول بسیاری فرستاد که روزنامه بعلمای بحث و دیگر جا بی پول فرستاده شود از اینجا پیوستگی میان روزنامه و علما پدید آمد و شادروان شیخ حسین ممقانی که این زمان با فاضل شریبانی دوتن مرجع تقلید می بودند بستایش حبل المتین برخاست و مردم را بخواندن آن برانگیخت،^۱ باری حبل المتین روزنامه ای بسیار مفید بوده و در میان روزنامه هائیکه تا کنون از آن اسم بردیم سهم حبل المتین در بیداری ایرانیان بیشتر بوده است و هر صاحب نظری آنرا ستوده است. مرحوم وحید دستگردی در ستایش آن گفته است :

در آن زمان که نبود از جریده نام نشان   تمیم این گل نشنیده بود هیچ مشام
دمید نفخه صور و همه عظام رهیم   شدند زنده و گشتند سروران عظام
نبود نامه حبل المتین اگر در هند   نه از جریده در ایران نشانه بودند نام
(عکس شماره ۸)

این روزنامه در شهر بمبئی در هندوستان با چاپ سنگی و خط تعلیق منتشر میشده آغاز انتشار آن سال ۱۳۰۹ هجری قمری بوده است. این روزنامه در هشت صفحه روزهای جمعه انتشار می یافته و حاوی اخبار جهان و ایران بوده است برای نمونه یک خیر از صفحه ۵ شماره چهارم آن که روز جمعه ۲۱ جمادی الاخر ۱۳۰۹ منتشر شده است عیناً نقل میشود :

«جهاز آتشی از همه بزرگتر - امروز در جهازات آتش تمام دول آسیا و یورپ جهازی که از همه بزرگتر باشد جهازیست که در دو سال پیش دولت فرانس به اتمام رسانید و آن جهاز را هم بنام دولت خود فرانس نامیده است ... طول آن جهاز مقدار ۳۶۱ فیت و عرض آن ۴۹ فیت و عمق آن ۲۶ فیت است که هر یک

فیت عبارت از ۱۲ گره باشد و این جهاز حمل شش هزار تن مال است که هر یک تن هشتاد من بمبئی و هر یک من بمبئی سه من و سه چهارم بوزن تبریز است و اما جهازیکه فی الجمله از جهاز مذکور کوچکتر است جهازیست که دولت انگلیس دارد و آن جهاز در بلده کلانید انگلند در کارخانه (رسل اند کمپنی) ساخته شده است طولش ۳۳۳ فیت و عرضش ۴۸ فیت و عمقش ۲۸ فیت است که امروز در تمام دنیا یک جهاز شراعی است که از آن بزرگتر جهازی در جهازات شراعی یافت نمیشود و آن هم خاصه دولت امریکاست و حمل پنج هزار تن مال است. (عکس شماره ۹)

روزنامه شماره اول آن روز شنبه چهاردهم جمادی الاخر سال ۱۳۱۶ (۱۸۹۸ میلادی) در قاهره مصر انتشار یافته صاحب امتیاز و نگارنده آن میرزاعلیمحمد خان کاشانی بوده است. در شماره اول آن در باب نگارش این روزنامه مقاله ای دارد که قسمتی از آن چنین است:

«امروز برای تنبیه و آگاه نمودن ابنای وطن که غالب روش اجانب ندانند و از سیاست مغربیان که ظاهری چون چهره خوبان آراسته و باطنی چون دل دوزخیان کاسته دارند بیخبر و از مکر و کیدشان غافلند هیچ بهتر از نصیحت و ذکر نیست.... امروز برای ما ایرانیان که طالب خدمت و وطن هستیم شرط قدرت قلم و قوت قدم خدمتی بهتر از نشر روزنامه و همت و اقدام در این امر نیست.»

این روزنامه به اشتراک دو نفر اداره می شد. یکی میرزا علی محمد سابق الذکر و دیگر سید فرج الله تاجر کاشانی مقیم مصر. در سال دوم پس از آنکه شماره ۲۷ منتشر شد شرکت فسخ گردید و میرزا علی محمد به انتشار روزنامه دیگری بنام پیرویش، که ذکر آن خواهد آمد پرداخت. روزنامه ثریا ابتدا در قاهره سپس در تهران و بعد در کاشان انتشار یافته است. (عکس شماره ۱۰)

روزنامه این روزنامه در سال ۱۳۱۰ هجری قمری (۱۸۹۲ میلادی) سه سال قبل از قتل ناصرالدین شاه در قاهره به مدیریت میرزا مهدیخان زعیم الدوله انتشار یافته و در حدود بیست سال دوام یافته است. مرحوم ادوارد براون چنین اظهار عقیده می کند:

« حکمت فیزیکی از مطبوعات قدیمی است که در روزگار پیشین شهرت شایان توجهی داشته و در تشویق شیوه نگارش پارسی سره بدون ترکیبات عربی عمدی و رزیده است یکی از فصول قابل توجه این نشریه اشعاری در بحر طویل بنام فریاد وطن بوده است^۱»

مرحوم کسروی در کتاب مشهور خود بخش یکم صفحه ۴۱ چاپ چهارم چنین می گوید:

« حکمت میرزا مهدیخان تبریزی از نیکانست روزنامه او را کم دیده ام ولی از نیکیش آگاه می باشم این مرد دانشمندی بود و کتابها نیز نوشته و شعرهای وطنی نیز می سروده .»

مرحوم صدر هاشمی چنین بیان می کند :

« مرحوم زعیم الدوله بالغ بر هشتاد سال عمر نمود و از این هشتاد سال قریب شصت سال آن را در مصر توقف داشت و اول کسی بود که روزنامه بزبان فارسی منتشر کرد . . . در روز دوشنبه ۴ محرم ۱۳۳۳ قمری در مصر رخت از جهان فانی بر بست و به سرای جاودان شتافت^۲ (عکس شماره ۱۱)

روزنامه
پرورش

پس از آنکه میرزا علی محمد کاشانی از شرکت در انتشار ثریادست کشید در شهر قاهره به انتشار روزنامه دیگری پرداخت بنام «پرورش» شماره اول آن روز جمعه دهم ماه صفر ۱۳۱۸ (۱۹۰۰ میلادی) منتشر شد از ثریا تندتر و مفیدتر بود و برای نمونه چند سطر از شماره ۲۰ روزنامه صفحه ۱۰ نقل میشود :

« چند حاجی برای مشورت در کارها مجلسی تشکیل داده اند حاجی رضای بزاد مجلس را افتتاح کرده در فواید مشورت صحبت نموده میگوید .
قال الله تبارک و تعالی امرهم شوری بینهم كما قال عز و جل و شاورهم فی الامر . . .
نص صریح کتاب و شریعت حضرت ختمی مآب است که در هر طریق رفیق مشورت باید بود و در امور جمهور شوری کرد . . . خداوند در قرآن طریقه استبداد و خود خیالی را منسوخ فرموده و مکرر به کنایه از آن حکایت میکند . مثلاً بلفظ

۱ - تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران جلد اول ص ۳۵۶

۲ - تاریخ جراید و مجلات ایران جلد دوم ص ۲۲۹

پرو مشكاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرو مشكاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ملکه‌سما باشراف قومن خطاب کرده میگوید: «یا ایها الملا افتونی فی امری ما کنت قاطعة امرأ حتی تشهدون» یعنی در امر من فتوی بدهید زیرا من بدون سوابدید شما امر قاطع نکنم باز هم در قصه موسی و فرعون می‌فرماید: «قال الملا من قوم فرعون ان هذا الساحر علیهم یرید ان یخرجکم من ارضکم فماذا تاملون» یعنی اشراف قوم از برای بعضی دیگر گفتند موسی ساحر دانائی است می‌خواهد خاک شما از شما بستاند در این چه می‌کنید.

مجلد الاسلام در شماره ۲۹ سال سوم روزنامه ندای وطن مورخ شعبان ۱۳۲۷ قمری درباره مدیر پرورش اینطور اظهار عقیده می‌کند:

«خدمات و زحمات مرحوم علمی محمدخان مدیر ثریا و پرورش بعالم آزادی ایرانیان از چیزهایی است که احدی نمیتواند تردید و انکار نماید مطالبی که از نه سال قبل در جریده پرورش می‌نوشت که ما امروز جرأت انتشار اینگونه مقالات را نداریم و حرفهایی در مسافرت فرنگ‌بشاه مرحوم و وزارت ملتزم‌رکاب عرض کرد که مدیر طیمس لندن با آنهمه آزادی نمیتواند بوزراء انگلیس بگوید: اددارد براون نیز چنین اظهار عقیده می‌کند:

پرورش بعد از قانون آرادمنش ترین روزنامه ایرانی در تمام مطبوعات فارسی در عصر استبداد بوده است و بجهت آهنگ تند و حملات شدید خویش به اصول اداره و تشکیلات دولت ایران مخصوصاً بعلمت انتقاد سخت از روش و عملیات مخالف میهن پرستی امین السلطان موجبات تهییج افکار عامه و نفرت مردم را از دربار پدید آورد.» (عکس شماره ۱۲)

این روزنامه ابتدا در اسکندریه و سپس در قاهره منتشر شده است شماره اول آن در آخر محرم ۱۳۲۲ انتشار یافته مندرجات آن از روزنامه‌های اختر، ثریا، حکمت و پرورش کمتر نیست اما تقدیمی که آنها دارند ندارد بین انتشار آن و ایجاد حکومت مشروطه در ایران بیش از دو سال فاصله نیست اینک چند سطر از شماره ۱۲ سال دوم ۲۰ محرم ۱۲۴۴ بعنوان نمونه نقل میشود:

«در شماره گذشته از اسامی و موضوع مجلس مبعوثان باسنیات (سنا) و پارلمان

دول مشروطه و جمهوری شمه ای بیان کردیم اینک به تشریح این دو مجلس میپردازیم تفاوت مجلس پارلمان دول مشروطه بامبعوثان جمهوری این است که دول مشروطه يك مجلس بسیار بزرگی از اعلم علمای مجربین مملکت تشکیل میدهند که تمامی کارهای سیاسی و ملکی دولت در آنجا مشاوره می شود و در مقابل آن ملت هم از جانب خود يك مجلس و کلائی تأسیس میکنند که این مجلس کارهای پارلمان را اولاً تنقید و اصلاح کرده در اجرای اصلاحات عامه بدقیق امور جمهور ارشاد طریق مینمایند امروز اداره امور دول انگلیس و آلمان و اطریش در تحت نظارت پارلمان میباشد و فرانسه و امریکا و سویس و بلژیک جمهوری است .

مدیر روزنامه چهره نما عبدالمحمد ایرانی ملقب به مودب السلطان و پس از فوت او پسرش مودب ایرانی بوده است . (عکس شماره ۱۳)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی